

ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

FORMATION OF SELF-ASSESSMENT IN ELDER PRESCHOOL AGE CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDER DEVELOPMENT

Дошкільне дитинство – період, коли формується особистість дитини, її самосвідомість і світовідчуття. Дослідження самооцінки як структурного компоненту самосвідомості має суттєве значення для розробки проблем онтогенезу людської психіки, який включає як інтелектуальний, так і особистісний розвиток. Відомо, що мовленнєвий дефект сприяє формуванню неадекватної самооцінки: почуттю своєї малоцінності, сором'язливості, невпевненості у своїх можливостях. Розгляд самооцінки дітей старшого дошкільного віку з порушенням мовлення є актуальною проблемою, оскільки мовленнєві дефекти порушують можливість вільного спілкування дитини з іншими людьми. Усвідомлення власної мовленнєвої недостатності зазвичай викликає негативні емоційні стани: почуття соціальної неповноцінності, страх мовлення, постійні переживання. У роботі на основі аналізу спеціальної психолого-педагогічної літератури теоретично обґрунтована й експериментально перевірена ефективність напрямів формування самооцінки у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Серед дошкільників із мовленнєвими порушеннями порівняно зі здоровими ровесниками істотно переважають ті, для яких характерна неадекватна самооцінка. За допомогою спеціальних методик експериментально досліджено занижену та завищену самооцінку, її рівні у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення та з нормальним мовленнєвим розвитком. Виявлено, що більшість дітей мають неадекватну самооцінку, що негативно впливає на їхній розвиток і потребує подальшої взаємодії у процесі корекційної роботи батьків, педагогів і психолога. Формування самооцінки у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ може бути успішним за умов: застосування особистісно-зорієнтованого підходу з урахуванням психологічних механізмів і закономірностей формування самооцінки у дітей старшого дошкільного віку; впровадження спеціально організованого процесу формування самооцінки з використанням новітніх методів і прийомів у поєднанні із традиційними у психокорекційній роботі.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку, мовленнєві порушення, загальне

недорозвинення мовлення, самооцінка, корекційна робота.

Preschool childhood is a period when a child's personality, self-consciousness and world-view are formed. The study of self-esteem as a structural component of self-awareness is essential for the development of problems of ontogenesis of the human psyche, which includes both intellectual and personal development. It is known that a speech defect contributes to the formation of inadequate self-esteem: a feeling of inferiority, shyness, insecurity. Consideration of self-esteem of older preschool children with speech disorders is an urgent problem, as speech defects impair the child's ability to communicate freely with other people. Awareness of one's own speech insufficiency usually causes negative emotional states: feelings of social inferiority, fear of speech, constant feelings. In the work, on the basis of the analysis of the special psychological and pedagogical literature, the efficiency of directions of formation of self-estimation at children of senior preschool age with the general underdevelopment of speech is theoretically substantiated and experimentally checked. Among preschoolers with speech disorders in comparison with healthy peers significantly prevail those who are characterized by inadequate self-esteem. With the help of special methods, underestimated and overestimated self-esteem, its levels in preschool children with general speech underdevelopment and with normal speech development were experimentally studied. It was found that most children have inadequate self-esteem, which negatively affects their development and requires further interaction in the process of correctional work of parents, teachers and psychologists. Forming of self-appraisal for the children of senior preschool age with general of speech can be successful at terms: application of the personality orientated approach and account of psychological mechanisms and conformities to the law of forming of self-appraisal for the children of senior preschool age; introduction of the specially organized process of forming of self-appraisal from the use of the newest methods and receptions in combination with traditional in by a correction work.

Key words: older preschool children, speech disorders, general speech underdevelopment, self-esteem, correctional work.

УДК 372+371.911
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/34-1.23>

Ковиліна В.Г.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Кипер Д.В.,
студентка I курсу магістратури
факультету дошкільної педагогіки та психології
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Проблема вивчення самооцінки займає чільне місце серед найбільш актуальних питань у галузі спеціальної психології та корекційної педагогіки. Вона актуалізується в загальній психології, де зібраний великий теоретичний та експериментальний матеріал, що розкриває феноменологію цього конструкта. Термін «самооцінка» інтерпретується

по-різному, але найпоширенішим є її тлумачення як сукупності всіх уявлень людини про себе, ставлення до себе [2].

Процес всебічного розвитку особистості дитини дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення (далі – ЗНМ) потребує цілісної, системної соціально-педагогічної та корекційно-психологічної роботи. Реальним фактором останнього

десятиріччя є збільшення кількості дітей із порушенням мовлення, зумовленого ураженнями центральних і периферійних відділів мовленнєвого аналізатора [4].

Період від народження до семи років характеризується бурхливим розвитком самосвідомості, яка справляє величезний вплив на соціальний розвиток дитини, на оволодіння нею різноманітними видами діяльності. Дослідження самооцінки як структурного компонента самосвідомості має суттєве значення для розробки проблем онтогенезу людської психіки, що включає як інтелектуальний, так і особистісний розвиток. Дошкільне дитинство – період, коли формується особистість дитини, її самосвідомість і світовідчуття. У старшому дошкільному віці самооцінка у дітей стає не загальною, диференційованою. Діти реально оцінюють свої можливості та недоліки, досягнення своїх однолітків. Відомо, що мовленнєвий дефект сприяє формуванню неадекватної самооцінки: почуттю своєї малоцінності, сором'язливості, невпевненості у своїх можливостях [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши літературні джерела, ми дійшли висновку, що всі наявні сьогодні дослідження більшою мірою стосуються вивчення самооцінки у дітей із розумовою відсталістю, ЗПР або ж із нормальним психофізичним розвитком. Існують поодинокі наукові дослідження самооцінки у дітей із порушеннями мовлення Г. Зінківського, О. Калягіна, Р. Левіної, В. Мітерікова, Т. Овчиннікової, Г. Урунтаєвої.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Виникла необхідність ґрунтовного вивчення самооцінки у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Розгляд самооцінки дітей старшого дошкільного віку з порушенням мовлення є актуальною проблемою, оскільки мовленнєві дефекти порушують можливість вільного спілкування дитини з іншими людьми. Усвідомлення власної мовленнєвої недостатності зазвичай викликає негативні емоційні стани: почуття соціальної неповноцінності, страх мовлення, постійні переживання. Усе це ставить під загрозу соціальну значущість особистості та спричиняє формування своєрідних психологічних і патопсихологічних особливостей, що потребує спеціальної роботи, спрямованої на соціальну адаптацію та реабілітацію дитини.

Таким чином, із огляду на актуальність окресленої проблеми й у зв'язку з недостатнім її вивченням формування самооцінки у дітей із ЗНМ набуває особливої ваги, що й зумовило вибір теми дослідження: «Формування самооцінки у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення».

Мета нашої роботи – на основі аналізу спеціальної психолого-педагогічної літератури тео-

ретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність напрямів формування самооцінки у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Для досягнення визначеної мети поставлено такі завдання дослідження:

1) проаналізувати загальну та спеціальну психолого-педагогічну літературу з метою визначення понятійно-термінологічного апарату у контексті дослідження проблеми;

2) з'ясувати й узагальнити структурні компоненти самооцінки як продукту самосвідомості людини й особливості її становлення в онтогенезі;

3) обґрунтувати методику експериментального дослідження та вивчити самооцінку у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ;

4) визначити шляхи формування самооцінки у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Виклад основного матеріалу. Самооцінка належить до центральних утворень особистості, значною мірою визначає соціальну адаптацію особистості та є регулятором її поведінки та діяльності. Формування самооцінки відбувається у процесі діяльності й міжособистісної взаємодії. Як зазначає Л. Виготський, самооцінка – це найважливіша особистісна інстанція, яка дає змогу контролювати власну діяльність із погляду нормативних критеріїв, будувати свою поведінку відповідно до соціальних норм, це компонент самоусвідомлення, який включає в себе поряд зі знаннями про себе оцінку людиною своїх фізичних характеристик, здібностей, моральних якостей і вчинків

Вивченням самооцінки у психології займалися такі науковці, як Ч. Кулі, Д. Мід, К. Роджерс, К. Левін, О. Захарова та ін. Одним із перших дослідників, що займався вивченням проблеми «Я», був В. Джеймс, який виділяє дві форми самооцінки (самоповаги): самовдоволення та невдоволення собою. Існує одночасно декілька теорій, що описують самооцінку.

На сучасному етапі самооцінка є насамперед продуктом самосвідомості, її інтегрального утворення «Я-концепції». Вона інтенсивно розвивається в дошкільному віці та формується у процесі спілкування дошкільника з дорослими й однолітками, а також під час власної предметно-практичної або розумової діяльності. Залежно від характеру життєвого досвіду дитини (позитивного чи негативного) в неї формуються різні уявлення про реальне «Я» (який я порівняно з іншими), Ідеальне «Я» (яким я прагну бути), дзеркальне «Я» (яким мене бачать інші люди). Надто великий розрив між реальним та ідеальним «Я» негативно впливає на самоповагу, переживання власної значущості.

Самооцінка – це складне утворення, котре є похідним елементом розвитку самосвідомості, що формується в онтогенезі (виникає на певному етапі).

Серед дошкільників із мовленнєвими порушеннями порівняно зі здоровими ровесниками істотно переважають ті, для яких характерна неадекватна самооцінка. За допомогою спеціальних методик ми експериментально дослідили адекватну та неадекватну (занижену та завищену) самооцінку, її рівні у дітей дошкільного віку із ЗНМ та з нормальним мовленнєвим розвитком. Виявили, що більшість дітей мають неадекватну самооцінку, це негативно впливає на їхній розвиток і потребує подальшої взаємодії у процесі корекційної роботи батьків, педагогів і психолога.

Експериментальною базою дослідження був обраний ДНЗ № 228 м. Одеса, у складі якого є логопедична група, де перебувають діти із ЗНМ. Контингент досліджуваних становили дошкільники 5–6 років життя із ЗНМ II–IV рівнів. Дослідженням було охоплено 30 дітей. Для дослідження самооцінки дітей із ЗНМ ми використали такі методики:

1. Спостереження – як метод всебічного різнобічного вивчення психічної діяльності дітей із ЗНМ. У дослідженні цей метод застосовувався нами як засіб первинного і додаткового збору інформації про ставлення дитини до себе, поведінкові особливості дітей із порушеннями мовлення.

2. Проективні малюнкові тести «Намалюй сім'ю», «Автопортрет» використовувалися з метою з'ясування того, як дитина почувається в сім'ї, яке місце у ній посідає, які взаємини склалися між членами сім'ї та дитиною, як вона ставиться до членів своєї родини. Взагалі ці методики є не тільки проєктивними, а й психометричними методами оцінки інтелектуального і соціального розвитку дітей із порушеннями мовлення.

3. Методики: «Вивчення сформованості "Я-образу" і самооцінки» «Вивчення самооцінки дітей у різних видах діяльності», «Вивчення самооцінки й оцінки особистісних якостей дітей групи».

4. Методика для вивчення самооцінки М. Курінної складалася з виконання дидактичних вправ.

Індивідуальна діагностика передбачала нашу особисту роботу з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення. Процедура індивідуальної діагностики містила у собі більшу кількість методик порівняно із фронтальною, була орієнтована на прискіпливе вивчення самооцінки, свого місця серед однолітків і в родині дошкільників із порушеннями мовлення. Індивідуальний діагностичний етап передбачав використання методики на визначення самооцінки Г. Урунтаєвої, М. Курінної. На цьому етапі відбувався збір основного масиву інформації про структурні компоненти самооцінки досліджуваного. Фронтальна діагностика передбачала вивчення соціальної задіяності дітей із порушеннями мовлення й охоплювала всіх учасників групового мікросоціального простору. На етапі фронтальної діагностики використовувалися такі діагностичні методи: малюнкові тести «Намалюй

сім'ю», «Автопортрет», спостереження за дітьми у грі та під час режимних моментів.

Після закінчення діагностичної роботи проводилася аналітична інтерпретація отриманих результатів. Дослідження проводилося протягом року. Репрезентативна вибірка становила 30 дітей, серед яких 15 дітей – експериментальної групи із ЗНМ II–IV рівнів і 15 дітей контрольної групи – з нормальним мовленнєвим розвитком.

Малюючи свій автопортрет, кожна дитина намалювала себе зі своєю близькою людиною: з батьком або братом, сестрою, мамою. Всі діти повторили малюнок лідера групи. Цей факт підтверджує несформованість самооцінки у дітей із ЗНМ. Проаналізувавши самооцінку за методом індивідуальної бесіди, визначили, що більшість дітей з експериментальної групи неадекватно (завищено) оцінюють свої можливості. Це насамперед є результатом впливу захисних механізмів психіки, а саме витіснення негативних переживань, безпосередньо пов'язаних з оцінюванням власної особистості дитиною із ЗНМ.

Для визначення рівнів сформованості самооцінки у дітей старшого дошкільного віку було виокремлено такі критерії:

– поведінковий, показниками якого були: уміння дітей поводитися в колективі, будувати безконфліктні взаємини, контролювати свої емоції та настрої; перевага позитивного настрою, готовність до розв'язання проблемних ситуацій, а також адекватна самооцінка; позитивне сприймання себе й оточуючих, усвідомлення свого місця у соціумі;

– пізнавально-інтелектуальний критерій виявлявся в таких показниках, як обізнаність дітей з елементарними соціальними нормами; вміння використовувати набуті знання в життєвих ситуаціях; здатність до аналізу ситуацій і багатоваріантного розв'язання проблемних завдань; рівні розвитку уяви та мислення, а також наявність елементарних знань про себе; здатність визначати власні позитивні та негативні риси;

– до показників комунікативного критерію ми віднесли: уміння вибирати адекватні способи спілкування з оточуючими, використовувати мовленнєві кліше в різних ситуаціях буття; володіння соціально прийнятими способами вираження емоцій, а також наявність у словнику характерологічної лексики; вміння використовувати влучні образні вирази.

На основі зазначених критеріїв і показників було визначено три рівні розвитку самооцінки у дітей (високий, середній, низький). Коротко охарактеризуємо кожен із них.

До високого рівня розвитку самооцінки ми віднесли дітей, які позитивно сприймали соціум, вміли будувати безконфліктні взаємини, контролювали прояв емоцій і настрою, мали адекватну самооцінку; були обізнані із соціальними нормами

та вміли використовувати набуті знання в життєвих обставинах, могли аналізувати ситуацію, знаходити різні способи розв'язання проблеми; мали високий рівень розвитку уяви і мислення; мали у словнику лексику позитивного забарвлення, уміли вибирати адекватні способи спілкування з оточуючими, володіли соціально прийнятими способами вираження емоцій.

Середній рівень розвитку самооцінки був властивий шестилітнім дітям, у яких ставлення до себе не було усталеним, залежало від багатьох чинників, настроїв – мінливим. Для цих дітей характерною була неадекватна самооцінка (завищена, рідше занижена). Вони не виявили здатності трансформувати здобуті знання про соціальні норми у практику стосунків з однолітками та дорослими. Викликала труднощі об'єктивна оцінка себе й оточуючих. Контроль за проявом емоцій був нестабільним.

Низький рівень самооцінки характеризувався переважно негативним, іноді агресивним ставленням до соціуму, неусталеним настроєм, який діти контролювати й адекватно виражати не могли. Низький рівень розвитку уяви та мислення ускладнював аналітичні дії; діти виявили також недостатню обізнаність із соціальними нормами. Самооцінка в них не була розвиненою. Ці дошкільнята мали низький рівень мовленнєвого розвитку, що утруднювало комунікативну діяльність.

Наступний етап нашого дослідження був присвячений обґрунтуванню і впровадженню в навчально-виховний процес ефективних методів і прийомів формування самооцінки у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Ми застосовували такі напрями психокорекційної роботи, як: психологічна робота з родиною та педагогами, метод ідентифікації з лялькою або улюбленою твариною, довірлива бесіда і метод проблемних прожективних ситуацій, казкотерапія і комунікативні ігри.

Відповідно до результатів виконаних завдань визначили показники емоційного неблагопо-

луччя у дітей в експериментальних і контрольних групах. Порівнюючи дані, ми виявили, що у дітей експериментальної групи кількість дітей із неадекватною самооцінкою змінилася із 67% до 60%, кількість дітей з адекватною самооцінкою збільшилася із 33% до 40%. У дітей контрольної групи, в якій ми не застосовували систему формування самооцінки, результати погіршилися: кількість дітей із неадекватною самооцінкою змінилася із 47% до 49%, кількість дітей із адекватною самооцінкою – із 53% до 51%. Порівнюючи результати даних за рівнями сформованості самооцінки, ми виявили, що у дітей експериментальної групи з'явився високий рівень сформованості самооцінки (13%), кількість дітей із низьким рівнем зменшилася із 40% до 30%; а у дітей контрольної групи, в якій не застосовували систему формування самооцінки, результати погіршилися: кількість дітей із високим рівнем сформованості самооцінки зменшилася з 10% до 8%.

Висновки. Таким чином, формування самооцінки у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ може бути успішним за умов: застосування особистісно-зорієнтованого підходу з урахуванням психологічних механізмів і закономірностей формування самооцінки у дітей старшого дошкільного віку; впровадження спеціально організованого процесу формування самооцінки з використанням новітніх методів і прийомів у поєднанні із традиційними у психокорекційній роботі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. Санкт-Петербург : Питер Ком, 2006. 528 с.
2. Калягин В.А., Овчинникова Т.С. Энциклопедия методов психолого-педагогической диагностики лиц с нарушением речи. Санкт-Петербург, 2008. 432 с.
3. Урунтаева Г.А. Дошкольная психология : учебное пособие. Москва, 2001. 336 с.